

PSIXOLINGVISTIKANING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI VA INSON RUHIYATIDA TILNING O'RNI

*Orziqulova Gulnoza Maxmudjon qizi,
Samarqand davlat chet tillar instituti
10.00.04 1-kurs tayanch doktranti
Ingliz filologiyasi kafedrası
email: gulnozaorzikulova@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixolingvistikaning paydo bo'lishi va uning zamonaviy tilshunoslikda tutgan o'rni o'rganilgan. Psixolingvistika — bu tilshunoslik va psixologiya sohalarini birlashtirgan ilmiy yo'nalish bo'lib, u odamlarning tilni qanday o'rganishi, ishlatishi va tushunishi, shuningdek, tilning inson ongidagi roli va tasavvurlari bilan bog'liq masalalarni o'rganadi. Bundan tashqari, maqolada psixolingvistika kontekstida, inson ruhiyati va nutqi, nutqiy jarayonlarda tilning o'rni va ularning tildagi aks etishi o'rtasida bevosita bog'liqlik haqida so'z yuritilgan. Insonlar o'z his-tuyg'ularini til orqali ifodalaydi va shu bilan birga, til ham odamlarning his-tuyg'ularini shakllantiradi va ularni boshqaradi. Bu jarayonni o'rganish psixolingvistikada muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, nutq, til, his-tuyg'u, ruhiyat, leksik yondashuv, sintaksik strukturalar, paralingvistik xususiyatlar, kognitiv jarayonlar, emotsional til, neyrofiziologiya.

THE FORMATION OF PSYCHOLINGUISTICS AS A SCIENCE AND THE ROLE OF LANGUAGE IN THE HUMAN SPIRIT

Abstract: This article examines the emergence of psycholinguistics and its role in modern linguistics. Psycholinguistics is an interdisciplinary field of linguistics and psychology that studies how people learn, use, and understand language, as well as the role of language in the human mind and perceptions. In addition, in the context of psycholinguistics, the article talks about the direct connection between the human psyche and speech, the place of language in speech processes and their reflection in language. Humans express their emotions through language, and at the same time, language also shapes and controls people's emotions. The study of this process is important in psycholinguistics.

Key words: psycholinguistics, speech, language, emotion, spirit, lexical approach, syntactic structures, paralinguistic features, cognitive processes, emotional language, neurophysiology.

СТАНОВЛЕНИЕ ПСИХОЛИНГВИСТИКИ КАК НАУКИ И РОЛЬ ЯЗЫКА В ДУХЕ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация: В данной статье рассматривается возникновение психолингвистики и ее роль в современном языкознании. Психолингвистика — это междисциплинарная область лингвистики и психологии, которая изучает, как люди изучают, используют и понимают язык, а также роль языка в человеческом сознании и восприятии. Кроме того, в контексте психолингвистики в статье говорится о непосредственной связи психики человека и речи, месте языка в речевых процессах и их отражении в языке. Люди выражают свои эмоции посредством языка, и в то же время язык также формирует и контролирует эмоции людей. Изучение этого процесса важно в психолингвистике.

Ключевые слова: психолингвистика, речь, язык, эмоция, дух, лексический подход, синтаксические структуры, паралингвистические особенности, когнитивные процессы, эмоциональный язык, нейрофизиология.

KIRISH.

Hozirgi kunda psixolingvistika, zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishlaridan bir sifatida, o‘rganish obyekti, muammolari va yechimlariga bo‘lgan qiziqishlar oshib bormoqda. Bu sohada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar tilshunoslikdagi muvaffaqiyatlardan biridir. “Psixolingvistika” atamasi yunon tilidan kelib chiqib, “psyche” – “ruh, qalb” va lotin tilidan “lingua” – “til” degan ma’nolarni anglatadi, hamda insonlarning fikrlash, his-tuyg‘ulari va xulq-atvori bilan birga tilning namoyon bo‘lishini o‘rganadi. Shu sababli, psixolingvistika, odamlarning tilni qabul qilish va yaratish jarayonlarini tushunish va o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Buning bilan bir qatorda, u tilning nafaqat jismoniy, balki kognitiv faoliyat ham ekanligini tasdiqlaydi. Psixolingvistika, til psixologiyasi va lingvistik psixologiyani ham o‘z ichiga oladi, ya’ni insonlarning tilni qanday anglash va uni qayta ishlashini o‘rganadi. Psixolingvistikaning asoslaridan biri esa nutqning biologik va psixologik faoliyat sifatida ishlov berishidir. U shuningdek, tilni qayta ishlash mexanizmlari, o‘qish va yozish, gapirish va eshitish, fikrlash tizimlari bilan ham bog‘liqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Psixolingvistikaning psixologik va lingvistik asoslari dastlabki g‘oyalar Vilgelm fon Gumboldtning antinomiyasida va “yosh grammatikachilar” nazariyasida shakllangan. Nutqiy faoliyat va tilning jamiyat va uning individual munosabatlarini bog‘lash g‘oyasi Gumboldtga xosdir. V. fon Gumboldt nazarida, tillar xalqlar va o‘ziga xos shaxslar tomonidan yaratiladi, chunki til nutqiy jarayonlarda namoyon bo‘ladi. U, shuningdek, til va uning egasi bo‘lgan jamiyat o‘rtasidagi aloqani tushunishning muhimligini ta’kidlaydi. [9]

Psixolingvistika eng yangi fanlardan biri bo‘lib, uning nazariy asoslari XIX asr oxirida “Til psixologiyasi” sifatida shakllana boshlagan. Yakob Kantor 1936-yilda “psixolingvistika” atamasini o‘z asarida qo‘llagan.[3] Kantor psixolingvistikaning asoschisi sifatida tanilgan. Bundan tashqari, Edvard Tordnik va Frederik Bartlett tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham ushbu sohaning rivojiga katta hissa qo‘shgan. Ammo ko‘plab olimlarning fikriga qaraganda, “psixolingvistika” atamasi dastlab 1946-yilda Kantorning shogirdi, amerika psixologi N.Pronko tomonidan “Psixolingvistika: sharh” nomli maqolasi chop etilgandan so‘ng ushbu terminining

ommalashuviga olib keldi. U ichki nutqni tekshirish jarayoni, nutqni qabul etish, tilni egallash kabi masalalarni o‘rganadi.[5]

Psixolingvistikaning akademik fan sifatida paydo bo‘lishi 1951-yilda Kornell universitetida o‘tkazilgan seminarga bog‘liq. Charlz Osgud va Sebeok tomonidan 1954-yilda nashr etilgan “Psycholinguistics; a survey of theory and research problem” kitobi shunga misol bo‘ladi. Mazkur kitob ilova tarzda ikki jurnalga nashr qilingan bo‘lib, unga E.R.Dayboldning 1954-1964- yillarda psixolingvistik tadqiqotlari va D. Millerning “Psixolingvistika haqida” maqolasi qo‘shimcha qilingan. [4:307] Jahonda mashhur nutq psixologiyasi bo‘yicha yirik mutaxassislardan biri Djorj Millerning “Language and Communication” mashhur kitobi and “Psycholinguistics” maqolasi psixolingvistika fanining rivojiga hissa qo‘shdi. Shuningdek, A.A.Robarkning “Destiny and motivation in language. Studies psycholinguistics and gloosynamecs” asari ham ushbu fanning alohida bo‘lib shakllanishiga zamin bo‘ldi.[6]

Shuni ta’kidlash joizki, psixolingvistikaning o‘rganilishida Levertning bir qator asarlari ham bu sohada muhim rol o‘ynaydi. U tomonidan tilshunoslik uchun berilgan ma’lumotlarda psixolingvistika to‘rtta asosiy emperik ildizga ega ekanligi ko‘rsatilgan. [2]

TAHLIL VA NATIJALAR. Psixolingvistika – til va inson psixikasi o‘zaro bog‘liqligini, tilni idrok qilish, tushunish va ishlab chiqarish jarayonlarini o‘rganadigan fan sohasi. U lingvistika (tilshunoslik) va psixologiya tutashuvidagi soha bo‘lib, insonning ruhiy va aqliy faoliyati bilan tilni qanday bog‘lashini tahlil qiladi.

Psixolingvistikaning asosiy yo‘nalishlari:

1. Tilni idrok qilish (persepsiya): Insonning eshitish va ko‘rish orqali tilni qanday tushunishi o‘rganiladi. Bu jarayonda tovushlarni ajratish, so‘zlarni tanish, gapni tushunish va ma’noni anglash kabi bosqichlar mavjud.

2. Tilni ishlab chiqarish (produksiya): Insonning fikrlarini so‘zlar va gaplar shaklida ifoda qilish jarayoni. Ushbu jarayonda nutq hosil qilish, so‘zlarni tanlash va grammatik tuzilmalarni yaratish tahlil qilinadi.

3. Tilni o‘rganish (ontogenez): Bola tilni qanday o‘rganishi va rivojlantirishi o‘rganiladi. Bu, ayniqsa, ona tilini o‘zlashtirish va chet tillarni o‘rganish jarayonlarini tushunishda muhim.

4. Ikki va ko‘p tillilik: Bir vaqtning o‘zida bir necha tilni biluvchi shaxslarning til idrok qilish va ishlatish qobiliyati o‘rganiladi.

5. Til va xotira: So‘zlar va gaplar xotirada qanday saqlanadi, qanday qayta tiklanadi, va til ma’lumotlari inson xotirasining qaysi turiga bog‘liqligi o‘rganiladi.

Psixolingvistikaning markazida tilning inson miyasi va ruhiy jarayonlar bilan qanday bog‘lanishi yotadi. Psixolingvistika va his-tuyg‘ular o‘rtasidagi bog‘liqlik, tilning inson ongida qanday aks ettirilishi va shakllanishi haqida chuqurroq tushuncha beradi. His-tuyg‘ular til orqali nafaqat ifodalanadi, balki til ham odamlarning his-tuyg‘ularini shakllantirishda va boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Bu, tilshunoslik, psixologiya va neyrofanlar kabi turli sohalarning o‘zaro aloqasini o‘rganishga imkon yaratadi.

Insonlar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash uchun turli so‘zlar va iboralar ishlatadi. Masalan, baxtni ifodalash uchun “yaxshi”, “quvonchli”, “yengil” kabi so‘zlar ishlatiladi, xuddi shunday, qayg‘u yoki g‘azabni ifodalashda “achchiq”, “nafrat”, “xafa” kabi so‘zlar ishlatiladi. His-tuyg‘ular nafaqat so‘zlar bilan, balki ularni joylashtirish va bir-biriga bog‘lash usullari bilan ham ifodalanadi. Misol uchun, “Men juda baxtliman” yoki “Men juda baxtli his qilaman” kabi ifodalarda sintaktik tuzilmalar orqali hislar ta‘siri ko‘rsatiladi. His-tuyg‘ularni ifodalashda faqat so‘zlar emas, balki ovoz balandligi, ritmi, tonalligi va so‘zlarni talaffuz qilish usuli ham muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, jismoniy holat (yuz ifodalari, qo‘l harakatlari) ham his-tuyg‘ularni ifodalashda ishlatiladi.

Psixolingvistika, his-tuyg‘ularni tushunishda faqat tilni emas, balki odamlarning kognitiv jarayonlarini (xotira, diqqat, o‘rganish va qabul qilish) ham o‘rganadi. Masalan, baxtli odamlar odatda ijobiy tilni ishlatishadi va salbiy holatlarni kamroq tilga olishadi. Shunday qilib, til va his-tuyg‘ular o‘rtasida o‘zaro ta‘sir mavjud.

Psixolingvistika, til va inson ruhiyati o‘rtasidagi neyrofiziologik asoslarni ham o‘rganadi. His-tuyg‘ular, asosan, miyaning limbin tizimi (emotsional markaz) tomonidan boshqariladi va bu tizim til markazlari bilan o‘zaro aloqada bo‘ladi. Shuning uchun, his-tuyg‘ularni til orqali ifodalash, miyadagi emotsional va kognitiv jarayonlar o‘rtasidagi kompleks o‘zaro ta‘sirning natijasidir.

Psixolingvistika inson ruhiyatini yanada chuqur tushunish va tilning shaxs rivoji, o‘zaro muloqot va madaniy o‘zlashtirishdagi rolini aniqlash uchun keng imkoniyatlar beradi. Til insonning fikrlarini tuzilmaga solish va boshqalar bilan bo‘lishishda asosiy vositadir. Til fikrlash jarayonlarini aniqlash va izohlash imkonini beradi. Til orqali inson o‘z hissiyotlarini, kayfiyatini va ruhiy holatini boshqalar bilan bo‘lishadi. Masalan, ifodaviy so‘zlar va intonatsiya hissiyotlarni etkazishda muhim o‘rin tutadi. Til insonning kimligi, millati va madaniyati bilan chambarchas bog‘liq. Til orqali inson o‘ziga xosligini anglaydi va boshqalar bilan aloqa qiladi. Til ijtimoiy muloqotning markazida turadi. U orqali odamlar bir-birini tushunadi, hamkorlik qiladi va jamoalarda ishlaydi. Til insonning ichki dunyosini tashkil etishda ham muhim. Masalan, o‘z his-tuyg‘ularini so‘zlab bera olish stressni kamaytiradi va ruhiy sog‘liqni yaxshilaydi.

XULOSA

Psixolingvistikaning vujudga kelishi, lingvistika va psixologiyaning o‘zaro aloqasi, shuningdek, kognitiv psixologiyaning rivojlanishi natijasida yuzaga keldi. Bu ilmiy yo‘nalish tilning psixologik va neyrofiziologik asoslarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi va tilni o‘rganish hamda ishlatish jarayonlarini insonning aqliy va psixologik jarayonlari bilan bog‘laydi. Psixolingvistika sohasining rivojlanishi, kognitiv psixologiya va neyrolingvistikaning o‘sishi bilan bog‘liq bo‘lib, hozirgi kunda bu soha juda keng va qiziqarli tadqiqot maydoniga aylangan. Bundan tashqari, so‘nggi yillar davomida bir qator muammoli psixolingvistik nazariyalar insoniyat tilni qanday o‘zlashtirishini tushuntirishga harakat qiladilar. Psixolingvistik bihevizizm va kognitiv nazariyalar dunyoga tanilgan psixolingvistik olimlar B.F.Skinner,

Noam Xomskiy, Jon Piagetlar tomonidan ham ko‘rib chiqilgan bo‘lib, lekin hali hanuz olimlarning fikrini o‘ziga jalb etib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Garnham A, Garrod S and Sanord A: “Observation on the past and future of Psycholinguistics”; Handbook of Psycholinguistics. ELSEVIER 2006. P: 5-13
2. Levert, W. J. M., “Psixolingvistika tarixi: Xomskiygacha bo‘lgan davr” 1938-(2013) Oxford universiteti matbuoti. ISBN 9780191627200. OCLC 824525524
3. Kantor J. R., “Psychological Linguistics” Principia Press, 1977. P: 156
4. Osgood Ch.E. “Psycholinguistics; a survey of theory and research problems”, Bloomington, Indiana University Press, 1965, P-307 [urn: oclc:record1151076890](https://www.worldcat.org/oclc/record1151076890)
5. Pronko N. H., “Language and psycholinguistics; a review”; Psychological Bulletin, 1946 May 1
6. Robark A.A. “Destiny and motivation in language. Studies psycholinguistics and gloosynamecs” Sci-art publishers Cambridge press, 1954. P: 31,117-135
7. Chomskiy N.A., “A Review of B.Skinner’s Verbal Behavior”, 1959. P: 49-62 \Google Scholar\
8. Беянин В.П. Основы психоллингвистической диагностики (модели мира в литературе). – М: Тривола, 2000.
9. Фон Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. -М., 1984. -С. 8
10. Леонтьев А.А. Психоллингвистические единицы и порождение речевого высказывания. - М.: Наука, 1969.
11. Пешкова Н.П. Психоллингвистические аспекты типологии научного текста: Автореф. дис. д-ра филол. наук. – Уфа: БашГУ, 2002.